

KRAJCSÍR LUKÁCS

Az „aranykorszak” vége

A hatnapos háború következményei Csehszlovákiára és Prága harmadik világbeli politikájára

A csehszlovák társadalomban, különösen az értelmiségi körökben már a hatvanas évek elejétől megfigyelhető volt az Izraellel kapcsolatos korábbi vélemény fokozatos átalakulása. Bár az évek során korántsem feledkeztek meg az első arab–izraeli háborúban nyújtott nagymértékű csehszlovák támogatásról, de a Rudolf Slánský pártfőtitkár letartóztatását követő antiszemita kampány nyomán erről nem volt ajánlatos nyíltan beszélni.¹ Egyelőre még vita tárgyát képezi a témával kapcsolatos szakirodalomban, hogy pontosan mikortól datálható a változás. Egyes vélemények szerint az 1961-ben lezajlott, világszerte nagy figyelmet kiváltó Eichmann-per és azt követően a holokausztról szóló rengeteg szakmai vita és irodalmi mű irányította rá a csehszlovákok figyelmét – annak ellenére, hogy a kommunista sajtó elég szűkszavúan és kritikusan tudósított a perről. Mások szerint viszont a változás szelét egy irodalmi konferencia indította el, amelyet 1963-ban, Franz Kafka születésének 80. évfordulója alkalmából rendeztek meg a Prágához közel fekvő liblicei kastélyban.² Martin Wein a bohémiai zsidóság, valamint Csehszlovákia és Izrael történetét összefoglaló monográfiájában egyenesen azt írta, hogy ez az 1963-as szimpózium a „kezdőlökést jelentette a csehszlovák reformkommunista mozgalom számára, amely végül a prágai tavaszban tetőzött”.³

Bármelyik álláspont bizonyuljon helyesnek, az kétségtelen, hogy 1967-ben az értelmiségi körökből egyre több kritika érte Csehszlovákia Kommunista Pártját (CSKP) Izraellel szembeni politikájára, sőt igazából az egész közel-keleti térséghez való viszonyulása miatt. Prága az ötvenes évek közepe óta igyekezett felvenni a diplomáciai kapcsolatokat a legtöbb függetlenné vált vagy függetlenség küszöbén álló harmadik világbeli országgal, illetve gyümölcsöző politikai, gazdasági, kulturális együttműködést kívánt velük kialakítani. Ugyanakkor valamennyi dimenzió közül a katonai számított a legfontosabbnak: a csehszlovák „speciális anyagok”⁴ iránt mutatkozott a legnagyobb érdeklődés, különösen az arab országok esetében.

¹ A Slánský perből fakadt antiszemita kampányról magyarul lásd: Hevő Péter: *A Slánský-per anticomista jellege és annak következményei*. In: Majoros István (szerk.): *Hindu istenek, számi tigrisek*. Balogh András 70 éves. Budapest, 2014. 229–240.

² Érdekes adalék, hogy az 1963-as rendezvény fő szervezője, Eduard Goldstücker irodalomprofesszor fontos szerepet játszott a prágai tavasz idején. Az Írószövetség több ülését ő vezette 1968-ban, és az invázió után a szovjetek letartóztatták azzal a váddal, hogy Kafka írásait – akit mind a keleti blokkban, mind a nyugatiak körében tiszteltek – már évek óta tudatosan „szocializmus-ellenes és Moszkva-bíráló” kampányra használta fel, jelentősen megágyazva a prágai tavasz légkörének. Rothkirchen, Livia: *The Jews of Bohemia and Moravia*. Jerusalem, 2005. 289.

³ Wein, Martin: *A History of Czechs and Jews: A Slavic Jerusalem*. New York, 2015. 170.

⁴ Az akkori csehszlovák bürokráciában a titoktartás miatt összefoglaló néven „speciális anyagoknak” nevezték a fegyvereket, lőszereket, járműveket, alkatrészeket, katonai berendezéseket, de még a

Ugyanis azután, hogy Csehszlovákia és Egyiptom aláírta az 1955. szeptember 12-i fegyvervásárlási szerződést, Prága vált Kairó, majd több más arab ország legfontosabb fegyverellátójává.⁵ 1954 és 1966 között a közel-keleti térségbe irányuló csehszlovák exportnak több mint negyven százalékát a „speciális anyagok” tették ki.⁶ 1960-ban František Krajčír külkereskedelmi miniszter beszámolója szerint csak az előző évben 1,1 milliárd csehszlovák korona értékben szállítottak fegyvereket külföldre. A miniszter úgy vélte, hogy ez a mennyiség 1965-ben elérheti a 2,3 milliárdot is.⁷ Sőt, ami utólag igazán meglepő, az, hogy nem kizárólag Kreml-barát arab kormányok vásároltak csehszlovák fegyvereket, hanem a nyugati országokkal szoros viszonyt ápoló államok is, például Jordánia, Kuvait vagy Marokkó.⁸ Ezenfelül pedig több száz csehszlovák katonai szakértő, kiképző és civil mérnök dolgozott az arab országokban, hozzájárulva a helyi hadseregek képességeinek javításához és a modernizációhoz.⁹

Ebből kifolyólag korántsem meglepő, hogy Prága számára egyáltalán nem volt érdektelen a térség. Bár az 1967-es hatnapos háború gyorsan lezajlott, és először úgy tűnt, hogy a vesztes arab államok az újabb fegyverek, a gazdasági segélyek és a diplomáciai támogatás érdekében még jobban rászorulnak a keleti blokk országaira, mint korábban, de az ebből fakadó elégedettséget beárnyékolta Prágában az, hogy a fegyveres konfliktus korántsem hagyta érintetlenül a csehszlovák belpolitikát. Sőt, már április 27-én, tehát a hatnapos háború kitörése előtt három szlovák költő – Ladislav Novomeský, Miroslav Válek, Vojtech Mihálik – „az arab-izraeli katonai konfliktus politikai értékelésénél” kialakult véleménykülönbség miatt távozott a *Práce* nevű kiadótól.¹⁰ Ennél viszont sokkal nagyobb és meglepőbb „bírálatcunamira” került sor a háború után alig egy hónappal rendezett országos írótalálkozón. Az Izraellel és az arab országokkal kapcsolatos álláspont csakhamar az pártellenzék egyik fő vesszőparipájává vált, amelyet pár hónappal később a CSKP Központi Bizottságának reformkommunistái szintén igyekeztek felhasználni – igaz, elsődlegesen hatalmi okokból, hogy így ellensúlyozzák az ortodox kommunistákat, és csökkentsék a Kreml beleszólását a külpolitikába. Mindezekből kiindulva felmerülnek a kérdések: valóban van összefüggés a hatnapos háború és a prágai tavasz között? Hatott-e jelentősen az egyik esemény a másik alakulására és *vice versa*? Vagy az egész csupán „*post hoc ergo propter hoc*” újabb tipikus esete, amikor egyes kutatók és elemzők téves összefüggést találnak a történések között?

A jelen tanulmány ezeket a kérdéseket járja körbe, mégpedig úgy, hogy egyrészt a cseh Nemzeti Levéltár (*Národní archiv*) témával kapcsolatos iratanyagait (a CSKP KB Elnökségi

---

fegyveres erők által használt nem halálos eszközöket is. A hivatalos dokumentumban SM rövidítéssel jelölték ezeket.

⁵ A csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási szerződésről és annak következményeiről bővebben: Krajcsír Lukács: *Az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai*. Documenta Historica, 98. sz. (2017) 1–72.

⁶ Brož, Ivan: *Arabsko–izraelské války 1948–1973*. Praha, 2005. 233.

⁷ Zídek, Petr: *Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948–1962*. Historie a vojenství, roč. 51. (2002) č. 1. 531.

⁸ 1956-ban Jordánia, 1965-ben Kuvait kézfegyvereket (pisztolyoktól a nehézgéppuskákig); 1967-ben Marokkó páncélozott szállítójárműveket (66 darab OT-64 SKOT, 30 darab OT-62) és harckocsikat (79 darab T-54) vásárolt Csehszlovákiától. Krajcsír Lukács: *A csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási szerződés és hatása a nemzetközi kapcsolatokra 1955–1961*. [Doktori értekezés.] Szeged, 2019. 197–198.

⁹ A hivatalos csehszlovák adatok szerint 1963-ban 3971 csehszlovák szakember dolgozott külföldön, ebből 2177-an csak a fejlődő világban, nagyrészt az arab és a szubszaharai országokban.

¹⁰ *Proč abdíkovali slovenští spisovatelé – Nechtějí při tom asistovat*. Práce, 1968. április 27. 4.

ülések 1966 és 1971 közötti anyagait, valamint Antonín Novotný első titkár kancelláriája számára biztosított iratcsoport dokumentumait), másrészt pedig a témával foglalkozó legfontosabb angol és cseh nyelvű szakirodalmi forrásokat dolgozza fel. Az első fejezet a csehszlovák vezetés reakcióit veszi górcső alá. Egy különálló fejezet foglalkozik a hivatalos csehszlovák utakkal és az arab országoknak ígért – főleg katonai jellegű – támogatással. A harmadik rész először röviden összefoglalja a csehszlovák–izraeli kapcsolatokat, majd a hatnapos háborút követően felbukkanó vitákat. Ebből a fejezetből látható lesz az is, hogy a CSKP reformkommunista szárnya milyen óvatos lépéseket tett Izrael és a helyi zsidóság irányába, amelyek talán megalapozhatták (volna) az államközi kapcsolatok újrafelvételét. Végül az utolsó fejezet nemcsak összefoglalja a tanulmányt, hanem rövid betekintést nyújt Prága közel-keleti politikájának Gustáv Husák hatalomra kerülése utáni első éveibe. A korabeli levéltári források feldolgozása során az arab nevek átírása esetében az irányadást a Ligeti Lajos által szerkesztett *Keleti nevek magyar helyesírása* című szótára adta.¹¹

Derült égből villámcsapás – A csehszlovák vezetés reakciói a hatnapos háborúra

Mindenekelőtt szükséges néhány mondatban bemutatni magának a harmadik arab–izraeli háború lezajlását. 1967. június 5-én az izraeli légierő elindította a *Fókusz* fedőnevű hadműveletet, amely során végzetes csapást mértek először az egyiptomi, majd a jordániai és a szíriai légierőre – többnyire a repülőtereken semmisítve meg az arab országok légierejének nagy részét. Nem sokkal az első izraeli repülőgépek visszatérése után az Izraeli Védelmi Erők (*Israel Defence Forces*, IDF) szárazföldi offenzívát indított, három nap leforgása alatt elfoglalva a gázai övezetet és a Sínai-félszigetet. Ezzel párhuzamosan zajlottak a jordániai hadműveletek, amely során izraeli ejtőernyősök megszerezték az irányítást Jeruzsálem egész területe felett, illetve szárazföldi egységek vonultak be Ciszjordánia területére. Egyiptom és Jordánia kiesése után az izraeli hadvezetés Szíriára koncentrált. Ezen a fronton az IDF a Golán-fennsíkon kiépített szíriai védelmi rendszer és a nemzetközi nyomás miatt ugyan lassabban haladt, de még így is elfoglalták a térséget, és visszavonulásra készítették a szíriai hadsereget. Június 8-án Ammán és Kairó, majd egy nappal később Damaszkusz is beleegyezett a tűzszünetbe. A háború hivatalosan 1967. június 10-én ért véget, de Egyiptom és Izrael között még évekig zajlott az ún. felőrlő háború (*war of attrition*).

Az izraeli támadás, majd pedig a gyors győzelem híre Csehszlovákiában éppúgy megdöbbenést keltett, mint a világ többi részén. A levéltári forrásokból kitétnik, hogy Prágában is érzékelték az egyre növekvő regionális feszültséget, de egyáltalán nem számítottak arra, hogy a térségben a „megszokott” kisebb határincidenseken kívül bármiféle komolyabb fegyveres konfliktusra kerülhet sor. Még akkor sem, amikor Kairó május 22-ről 23-ra virradóra lezárta a Tiráni-szorost az izraeli hajóforgalom elől, figyelmen kívül hagyva a heves izraeli és nyugati reakciókat. A legfelsőbb csehszlovák körök akkor is a zsidó államot és az angolszászokat okolták a közel-keleti légkör elmérgesedéséért. A Černín-palota (a csehszlovák külügyminisztérium) például 1967. május 25-én kiadott nyilatkozatában leszögezte, hogy Prága „teljes körű támogatásáról biztosítja az arab lakosságot a világot átívelő imperialista összeesküvés-sel és izraeli agresszióval szemben”.¹² Ugyanakkor a csehszlovák diplomácia és hírszerzés azt már nem tartotta lehetségesnek, hogy arab szövetségeik, főleg az Egyesült Arab Köztársá-

¹¹ Ligeti Lajos: *Keleti nevek magyar helyesírása*. Budapest, 1981.

¹² Národní archiv (a továbbiakban: NA), fond předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971 (a továbbiakban: f. 1261/0/5.), svazek (sv.) 37., archivní jednotka (a.j.) 37., k bodu (b.) 28.

ság (EAK)¹³ és Szíria háborút indítana Izrael ellen. Három héttel az izraeli támadás megkezdése előtt, vagyis pontosabban 1967. május 10. és 17. között Bohumír Lomský védelmi miniszter vezetésével egy csehszlovák delegáció tartózkodott Damaszkuszban, egy újabb csehszlovák–szíriai fegyverüzet részleteiről tárgyalva. Bár az áprilisban vívott kisebb légiütközetek és a májusban bekövetkező szíriai mozgósítások következtében már tapintható volt a feszültség, a CSKP KB-nak küldött összefoglaló jelentésükben nem tettek említést bármiféle súlyosabb izraeli–szíriai összecsapás lehetőségéről. Sőt nagyobb problémának nevezték a Juszuf Zuajen miniszterelnök és Háfez al-Aszad védelmi miniszter közötti hatalmi rivalizálást, amelyről úgy vélték, hogy a „puccsok hazájának” tartott országban újabb államcsínyhez vezethet.¹⁴ Mečislav Jablonský kairói nagykövét május 28-i jelentésében közölte, hogy Egyiptomban „senki nem gondolja, hogy az EAK készen állna egy általános támadásra”.¹⁵ A rendelkezésre álló levéltári dokumentumok tanúsága szerint mindösszesen egy Algírból érkező jelentés (szerzőjének nevét nem adták meg), illetve a csehszlovák katonai attasé által június 3-án küldött üzenet figyelmeztetett az „azonnali agresszió veszélyére”. Csakhogy „bürokratikus okokból” ezekről az üzenetekről sem a hadvezetés, sem a CSKP KB nem értesült időben. Ugyanis június 3-a szombat volt, így a jelentések először a külügyminisztériumba érkeztek, ahol valami adminisztrációs hiba folytán nem kaptak „sürgős” minősítést. Nem meglepő tehát, hogy a Csehszlovák Néphadsereg vezérkara csak június 5-én reggel 9 órakor értesült a figyelmeztetésről, amikor már több órája zajlottak az izraeli hadműveletek.¹⁶

Miközben a csehszlovák külügyben egy Izraelt elítélő és az IDF-et a tűzszüneti határokhoz való visszavonulásra felszólító hivatalos nyilatkozat megfogalmazásával voltak elfoglalva (ezt végül június 6-án tették közzé), addig a csehszlovák katonai hírszerzés és az Állambiztonság (*Státní bezpečnost*, StB) még mindig az információszerzésnél tartott. Habár azonnal elkezdték lehallgatni a 6. amerikai (földközi-tengeri) hadiflotta, a légijáratok, az egyiptomiak és izraeliek rádióadásait, illetve – Románia kivételével – együttműködtek a többi szocialista országgal, egyáltalán nem tudtak érdemi információkra szert tenni, mivel Algérián és Egyiptomon kívül nem rendelkeztek komoly kapcsolatokkal, valamint Izraelben eleve katonai forrás sem állt rendelkezésükre. Ráadásul még az a kevés hír is, amit saját kézből szedtek össze, teljesen elavultnak, tévesnek számított, már-már groteszk képet festve a háború alakulásáról. Például az általuk küldött jelentésekből készült összefoglalóban, amelyet később a CSKP Központi Bizottsága kiküldött a kerületi bizottságoknak,¹⁷ egyenesen arról írtak, hogy „az

¹³ Egyiptom és Szíria 1958-ban egyesült, és létrejött az Egyesült Arab Köztársaság (EAK). Az 1961-es damaszkuszi puccsot követően a levantei ország kivált belőle, de Egyiptom továbbra is megtartotta az Egyesült Arab Köztársaság nevet, amit 1971-ben Anvar Szadat Egyiptomi Arab Köztársaságra változtatott.

¹⁴ NA, fond Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část 1951–1967 (a továbbiakban: f. 1261/0/44.), karton (kr.) 220., inventární číslo archiválie (inv.č.) 514. A hatnapos háború kitörése előtti utolsó puccs 1966. február 21-én zajlott le. Az országot irányító, arab nacionalista eszméken alapuló Baasz Pártban, amely szintén államcsínnyel került hatalomra 1963-ban, belső váltás történt: a Szaláh Dzsadíd dandártábornok vezette szélsőbaloldali „neo-baaszista” frakció leszámolt a politikai ellenzékkel. Az új vezetés ezután radikális külső (a Nagy-Szíria terv minél előbbi gyakorlati megvalósítása) és belső (a hadsereg kiszorítása a politikából) programokat hirdetett meg. Dzsadíd többnyire a háttérben maradt, maga helyett szövetségését, Juszuf Zuajent tolta előtérbe, aki viszont csakhamar szembekerült a párt másik fő frakcióval, amely Háfez el-Aszad védelmi miniszter körül csoportosult.

¹⁵ Sieber, Karel – Zídek, Petr: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha, 2009. 77.

¹⁶ NA, f. 1261/0/11., sv. 37., a.j. 37., b. 28.

¹⁷ A kerület (*krqj*) Csehszlovákiában a megyéknek megfelelő közigazgatási szintet jelentette.

EAK, Irak, Szíria és Jordánia légierői fontos objektumokat bombáztak [sic!] Izrael területén. Az Egyesült Arab Köztársaság szárazföldi hadserege parancsot kapott arra, hogy támadást hajtson végre az izraeli haderő ellen és belépjen Izrael területére, hogy elérje Tel-Avivot.”¹⁸

Idővel azonban bebizonyosodott, hogy ezek a jelentések nem a valóságot tükrözik, s az arab szövetségesek helyzete egyenesen katasztrofális. A kairói nagykövetség jelentései szerint Egyiptomot teljes mértékben meglepték az események, de először még kevés veszteségről számoltak be, például arról, hogy az arab ország légereje „csak” száznegyven repülőgépet veszített – a valóságban ez a szám meghaladta a háromszázat. Jablonský a június 7-én küldött jelentésében már így figyelmeztette a feljebbvalóit: „...az EAK katonai helyzete nagyon rossz. A repülőgépeken és a reptereken kívül sok más technika is megsemmisült. A harci morál mélyponton. A katonák zavarodottan vonulnak vissza.”¹⁹ Kairó elkeseredettségében egy azonnali léghíd felállítását kérte Csehszlovákiától, „mivel ők hosszú háborúra rendelkeznek be”, de ezt a csehszlovák kormány „technikai okokra” hivatkozva elutasította.²⁰

Prágában nem kizárólag az okozott komoly fejfájást, hogy nem tudták pontosan követni az eseményeket. A háború kitörésével ugyanis veszélybe került az Egyiptomban tartózkodó több száz csehszlovák állampolgár testi épsége is. Akárcsak az 1956-os szuezi válság idején, a csehszlovák vezetésnek most is kapkodva kellett megszerveznie a katonai és a civil kontingensek evakuálását.²¹ Csakhogy a helyzet sokkal rosszabb volt, mint tizenegy évvel korábban: 178 katonai szakértőt (ebből 77 magas rangú katonatiszt, akik az 1959-ben alapított Katonai Műszaki Főiskolán tanítottak), 159 nőt és 206 gyereket kellett hirtelen kimenekíteni az arab országból. Ráadásul a helyzetet tovább bonyolította, hogy június első napjaiban köszöntött be a kánikula, és a csehszlovák civilek többsége az alexandriai tengerpartra ment kirándulni. Mire mindegyik csoporttal sikerült felvenni a kapcsolatot, és mire a diplomaták megszervezték a hazautat, addigra már véget is ért a háború.²² A csehszlovák kontingens nagy része csak azután tért haza, hogy június 20-án helyreállították a Kairó és Prága közötti légiközlekedést.²³ Még rosszabb sors jutott a Csehszlovák Dunai Hajózási Vállalathoz tartozó *Lednice* hajó legénységének. Az Etiópiából nyers marhabőrt szállító hajó éppen az izraeli támadás megkezdése előtti percekben kezdte meg a Szezei-csatornán való áthaladást. Mivel az egyiptomiak leállították a létesítményen keresztül zajló forgalmat, ezért a csehszlovák hajó tizennégy másik sorstársával együtt a Nagy-Keserű-tavon vesztegelt egészen 1975-ig.²⁴

¹⁸ NA, f. 1261/0/44., kr. 3. inv.č. 34.

¹⁹ Sieber–Zidek: *Československo a Blízký východ*, 77.

²⁰ NA, f. 1261/0/44., kr. 93., inv.č. 142. Záznam čj. 010.655/67–1967. 06.07.

²¹ Az 1956-os mentőakcióról lásd: Krajcsír: *A csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási szerződés*, 135–137.

²² Egy érdekes epizód, hogy a csehszlovák nagykövetség a szovjetekkel akarta kimenekíttetni az Alexandriában ragadt csehszlovákokat. A bolgár és a szovjet állampolgárokért küldött szovjet teherhajó azonban csak három csehszlovák civil dolgozót, harminc feleséget és ötven gyereket volt hajlandó felvenni, akiket azután Várnában és Zsdanovban (ma Mariupol, Ukrajna) tettek ki.

²³ Vyhlídál, Milan: *Činnost československých instruktorů v egyptských ozbrojených silách účast na egyptském vojenském školství v letech 1956–1977*. [Doktori értekezés]. Olomouc, 2015. 70.

²⁴ A *Lednice* sorsában négy brit, két nyugat-német, két amerikai, két lengyel, két svéd, egy francia és egy bolgár hajó osztozott. Mivel a mozdulatlanságra kényszerített hajókon hamar megjelent a homok, csakhamar „Aranyflotta” néven kezdték emlegetni őket. Dacára a két blokk közötti ellentéteknek, szoros együttműködés alakult ki a hajók legénységei között, nem egy esetben egymást segítve a szorult helyzetekben, megosztva a készleteket is. Még saját postával és bélyegekkel is rendelkeztek. Különböző hajók fedélzetén tartottak sporteseményeket (futball), nagyobb ünnepeket (karácsony), filmvetítéseket, sőt az 1968-as mexikói olimpiával párhuzamosan saját olimpiát is szervez-

Még javában zajlott az első információk kiértékelése és a válaszlépések megtervezése, amikor Novotný Moszkvába utazott, ahol június 9-én a keleti blokk országainak vezetőivel vitatták meg a közel-keleti helyzetet.²⁵ Először arról döntöttek, hogy az ügyet az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé terjesztik, illetve fokozzák az arab partnereiknek nyújtott anyagi támogatást. A csehszlovák elnök azzal magyarázta a kiállás fontosságát, hogy ha megbuknak a jelenlegi „progresszív rezsimek” Egyiptomban és Szíriában, akkor hamarosan olyan országokban is elveszíthetik a szövetségeseiket, mint Algéria. Ugyanakkor egyetértett a szovjet állásponttal, hogy figyelmeztetniük kell Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnököt és a többi arab vezetőt az „Izrael megsemmisítésére vonatkozó retorika” káros mivoltára, amelyvel csak tovább gyengítik a pozíciójukat a nemzetközi fórumokon. Novotný Todor Zsivkov bolgár első titkárral együtt azonnal csatlakozott Leonid Brezsnyev SZKP-főtitkár és Alekseej Koszigin szovjet miniszterelnök azon ötletéhez, miszerint szakítsák meg a diplomáciai kapcsolatokat Tel-Avivval – ennek Prága Moszkvával és Szófiával együtt már június 10-én eleget tett.²⁶ Szintén aznap történt, hogy Novotný táviratot küldött Kairóba, amelyben „abszolút támogatásra”, mindennemű segítség megadására tett ígéretet.²⁷

A CSKP KB Elnöksége először az 1967. június 13-án tartott ülésén foglalkozott a hatnapos háborúval, amelyen Novotný beszámolt a moszkvai tárgyalások kimeneteléről és a Kreml által kijelölt főbb irányvonalakról. Aggasztónak találták, hogy Románia nem csatlakozott az elítélő nyilatkozatokhoz, valamint az sem tetszett nekik, hogy a Szeuezi-csatorna lezárását Nasszer nem vitatta meg a keleti blokkal. Ezután rátértek az arabok kudarcára, aminek okait röviden összefoglalva a következőkben látták: a meglepetésszerű izraeli támadásban, a nyugatiak által nyújtott segítségben, az egyiptomi katonák alacsony harci moráljában és katonai felkészületlenségben, az arabok, főleg Egyiptom és Szíria közötti kooperáció hiányában, a keleti blokk szakértői által nyújtott tanácsok figyelmen kívül hagyásában. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan elismerték a csehszlovák oldal hibáit is, amelyek többnyire a rossz hírszerzéssel és az arab szövetségeseikkel való gyenge együttműködéssel voltak kapcsolatosak. Az StB és a katonai hírszerzés például még Latin-Amerikánál vagy Délkelet-Ázsiánál is kevesebb embert foglalkoztatott közel-keleti területen. Továbbá az itt tevékenykedők sokkal kisebb költségvetésből dolgoztak, mint a többi harmadik világbeli rezidentúra tagjai. A rádiós hírszerzés egyáltalán nem törődött a Mediterráneum térségével, túlságosan is Nyugat-Európára összpontosította a figyelmét és az erőforrásait. Csalódást keltett az is, hogy dacára a Csehszlovákia területén 1956 óta zajló intenzív kiképzési programoknak, amelyek során több száz arab katonát, hadmérnököt, pilótát, harckocsizókat és tisztet képeztek ki, közülük 1967-ben senki sem volt magas pozícióban. Sőt Szíria esetében a keleti blokkban tanult vagy kiképzett tisztak gyakran a levantei országban oly gyakran lezajló puccsoknak és azt követő tisztogatási hullámoknak estek áldozatul.²⁸ Tanulva az evakuációból és az elégtelen hírszerzésből, a pártvezetés utasította Bohumír Lomský védelmi minisztert és Josef Kudrna bel-

---

tek, amelyen a lengyelek szerepeltek a legeredményesebben. Idővel a legénység számára lehetővé tették a távozást, de még így is több mint százan maradtak hátra, hogy elvégezzék a megfelelő karbantartást. Az Aranyflotta helyzete az 1973-as negyedik arab–izraeli háborúval fordult rosszabbra, amikor egy izraeli rakéta elsüllyesztette az *African Glen* nevű amerikai hajót. Az egyiptomi–izraeli feszültség enyhülése, illetve a diplomáciai nyomásgyakorlás következtében végül 1975-ben megnyitották a hajóforgalmat, így az Aranyflotta kiszabadult a fogságból.

²⁵ Románia távol maradt, de Jugoszlávia részt vett a tanácskozáson.

²⁶ Magyarország és Lengyelország június 12-én, Jugoszlávia pedig június 13-án szakította meg a diplomáciai kapcsolatait Izraellel. Románia ugyanakkor nem követte őket.

²⁷ Brož: *Arabsko–izraelské války*, 228.

²⁸ NA, f. 1261/0/11., sv. 37., a.j. 37., b. 28.

ügyminisztert, hogy vizsgálják felül a „kritikus térséggel” (ebbe olyan országokat is besoroltak, mint Kuba vagy Észak-Vietnám) kapcsolatos minden korábbi gyakorlatot, nehogy a harmadik arab–izraeli háborúhoz hasonlatos sokk érje Csehszlovákiát.²⁹

Végül a CSKP Elnökségi ülésén meghatározták, hogy Csehszlovákia milyen jellegű segítséget nyújthat az arab országoknak. Ez egyrészt diplomáciai támogatást jelentett. A Tel-Aviv-val való diplomáciai kapcsolatok megszakításán kívül Prágának támogatnia kellett minden olyan szovjet kezdeményezést, ami az izraeli csapatok tűzszüneti határok mögé való visszavonulásáról, a Szezei-csatornán való szabad hajózásról, a palesztin menekültek helyzetének rendezéséről és a keleti blokkal szövetséges arab országok regionális pozíciójának erősítéséről szólt. Másodsor a kelet-európai ország humanitárius segítséget nyújtott a hatnapos háborúban érintett arab államoknak. A nemzetközi civil légitforgalom helyreállítása után a Csehszlovák Vöröskereszt Jordániának kétszázötvenezer, Szíriának pedig százötvenezer korona értékben küldött gyógyszereket, orvosi eszközöket és élelmiszereket. Mindezek közül a „speciális anyagok” számítottak a legfontosabbnak, hiszen mind Damaszkusz, mind Kairó gyorsan kívánta pótolni veszteségeit.

„Baráti” segélynyújtás

A hatnapos háború lezárását követő napokban Nasszer különmegbízottakat menesztett az egész keleti blokkba (Románia kivételével). Csehszlovákiába Ahmed Fuád, az Egyiptomi Bank vezérigazgatója utazott ki, aki június 19–21. között az állami és a pártvezetessel folytatott tárgyalásokat. Amikor Fuád Novotnýval és a Központi Bizottság néhány tagjával találkozott, azt kérte tőlük, hogy a „lehető legnagyobb mennyiségben adjanak nemcsak modern katonai repülőgépeket, hanem pilótákat is”. Azonban a tárgyaláson résztvevő Vladimír Koucký CSKP KB-titkár felhívta Fuád figyelmét arra, hogy az egyiptomi pilóták nagy része túlélte a háborút, ezért nem érti a kérést. Az egyiptomi különmegbízott erre azt válaszolta, hogy a keleti blokk pilótáira azért lenne szükségük, mert ők védelmeznék Egyiptom légtérét, amíg az egyiptomi légierő izraeli célpontokat bombáz. Ezt a felvetést a csehszlovák fél természetesen azonnal lesöpörte az asztalról.³⁰

Ezt leszámítva a csehszlovák vezetés beleegyezett a kedvezőbb feltételekhez kötött fegyvereladásokba. A CSKP KB Elnöksége a június 20-i határozatában lefektette, hogy „mindennemű támogatást megadnak az Egyesült Arab Köztársaságnak és a Szíriai Köztársaságnak annak érdekében, hogy ezekben az országokban megvédelmezhesük a haladó szellemiségű folyamatokat”.³¹ Ez konkrétan azt jelentette, hogy az arab országok egy bizonyos összegig kamatmentesen igényelhetek „speciális anyagokat”: Egyiptom esetében ezt 8,2 millió koronában, Szíria esetében pedig 7,2 millióban határozták meg, de ezenfelül még megvételre ajánlottak fel tíz darab MiG-21-es vadászgépet és húsz darab T-55-ös közepes harckocsit is. Ezzel párhuzamosan a CSKP szintén különmegbízottakat nevezett ki, akik az arab országokba utaztak, hogy tájékozódjanak a háborús veszteségekről, a helyi arab vezetések helyzetéről, illetve megvitassák a támogatások formáit és minél előbbi realizálásukat.

Elsőként a Václav Pleskot külügyminiszter-helyettes vezette delegáció utazott ki a Közel-Keletre. Június 25-én szálltak le a damaszkuszi repülőtéren, s három napig a szíriai kormány és a hadsereg legmagasabb rangú tagjaival tárgyaltak. Legelőször Juszuf Zuajen szíriai kormányfővel találkoztak, akivel éjfél-től hajnali három óráig folytattak beszélgetést. A szíriai

²⁹ Brož: *Arabsko–izraelské války*, 229.

³⁰ Sieber–Zidek: *Československo a Blízký východ*, 77–78.

³¹ NA, f. 1261/0/11., sv. 37., a.j. 37., b. 28.

miniszterelnök azzal kezdte, hogy Szíriát „háromoldalú agresszió” (Egyesült Államok, Izrael, Nagy-Britannia) érte, amely során a többi arab ország – ez alatt főleg Líbiát, Kuvaitot, Szaúd-Arábiát értette – nem csinált semmit. Sőt, a sírek számára Bukarest és Peking magatartása különösen nagy csalódást jelentett, ezért ki is utasították a román ügyvivőt.³² Zuajen nagyon súlyosnak írta le az országban uralkodó állapotokat: a szíriai légierő gyakorlatilag megsemmisült, szárazföldi szállító kapacitásuk a tizedére csökkent (kiemelte, hogy a teherautók nagy része csehszlovák gyártmányú volt), gazdaságuk soha nem látott válságba került, s bár a rezsim megingott, de legalább nem bukott meg. A szíriai kormányfő tisztában volt azzal, hogy Csehszlovákia Kubától kezdve Nigérián át egészen Indonéziáig támogatja a különböző „antiimperialista és haladó szellemiségű vezetéseket és csoportokat”, de az ipari fejlesztések, a kereskedelem és fegyverellátás terén a Szovjetunió után Csehszlovákia számított Szíria legfontosabb partnerének. Pleskot biztosította a kormányfőt, hogy a csehszlovák kormány hajlandó egy teljes páncélosdandárt fegyverrel és egyéb felszerelésekkel ellátni (hétmillió koronáig), valamint a szükséges katonai oktatókat és tanácsadókat szintén rendelkezésre bocsátja. Ugyanakkor a küldöttség felhívta Zuajen figyelmét arra, hogy mindezekért cserében Szíriának – és egyben a többi arab államnak – vissza kell vennie az Izrael megsemmisítésére vonatkozó retorikából. Ezt viszont a kormányfő nem volt hajlandó elfogadni, és dühösen hozzátette, hogy „ha nem hallgatnak a szovjetekre és előbb támadtak volna, akkor jobb lenne a helyzet”.³³

Pleskot június 27-én Háfez el-Aszad védelmi miniszterrel tárgyalt. A légierő tábornoka a beszélgetést a veszteségek ismertetésével kezdte: a szíriai légierő nyolcvan százaléka és a teljes szárazföldi gépjárműállomány fele odaveszett a hetekkel korábban zajlott összecsapásokban. Ezért a szíriai oldal légvédelmi ágyúkat (30 mm-es és 35 mm-es), harckocsikat (T-55), oktatórepülőket (L-29-es „Delfin”), teherautókat és radarberendezéseket kért a csehszlovákoktól. Pleskot ezek megvételére 1,4 millió angol fontnyi hitelkeretet ajánlott fel.³⁴ A csehszlovák delegáció szíriai üzletemberekkel és alacsonyabb rangú katonatisztekkel is folytatott tárgyalásokat, hogy minél jobban kihasználják a Damaszkusz és a nyugati országok közötti kapcsolat megromlását. Ahogyan Oldřich Černík miniszterelnök-helyettes a Novotnýnak küldött július 20-i levelében felvetette: „Csehszlovákia vehetné át az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Német Szövetségi Köztársaság helyét az arab országban.” Ezt az elképzelését arra alapozta, hogy Csehszlovákia Szíriával kötött befektetési és gazdasági szerződéseinek értéke már 1967 előtt meghaladta az egymilliárd koronát – ebből több mint 900

³² A háború után a kínai sajtó ugyanis gyakorlatilag gúnyt űzött az arab országokból, hogy akkora létszám, terület, katonai túlsúly ellenére is ilyen súlyos vereséget szenvedtek el egy sokkal kisebb országtól. A kínai diplomácia pedig nyíltan hangoztatta, hogy eljött az idő, hogy a „burzsoá arab nacionalisták és fasiszta érzelmű katonák” helyett végre az „igazi proletárság” vegye át ezen országok irányítását. Ekkoriban ugyanis már javában zajlott a kínai–szovjet szembenállás, amelynek egyik „frontvonala” a harmadik világ volt: Kína az évtized elejétől elég hevesen bírálta az arab országok egy részét azért, mert túl szoros viszonyt ápolnak a Kremellel, és a szovjet geopolitikai érdekek „kiszolgálói”. A hatnapos háború után tovább romlott az arab–kínai viszony. 1967 augusztusában tizenhárom év után megtiltották a kínaiak részvételét a damaszkuszi nemzetközi vásáron, Peking visszavonta a korábban Kairónak ígért tízmillió dolláros támogatást, a következő években pedig felére esett vissza a bilaterális kereskedelem – csak Egyiptom esetében ez 72 millióról 35-re csökkent. Shichor, Yitzhak: *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949–1977*. Cambridge, 1979. 132–138.

³³ NA, f. 1261/0/44., kr. 220., inv. č. 514.

³⁴ Adamec, Jan: *Czechoslovakia and Arms Deliveries to Syria 1955–1989*. Les cahiers Irice, vol. 1. (2013) No. 10. 76.

milliót csak a Homszban épített finomító és erőmű tett ki. Ezért Černík javasolta a Szíriával való kereskedelem fokozását, újabb befektetéseket és több civil tanácsadó, közgazdász és mérnök kiküldését.³⁵

Az Egyiptomba tartó delegáció vezetésével Kouckýt bízták meg, de vele együtt olyan magas rangú, vezérkarban szolgáló tisztek is kiutaztak, mint például Miroslav Šmolldas vezérőrnagy. Június 26-án érkeztek a kairói repülőtérre, és este nyolctól már Nasszerrel beszélgettek. Az egyiptomi elnök először a belpolitikai és a nemzetközi helyzet ismertetésével kezdte: szerinte az Egyesült Államok „biztosan ott volt Izrael felbujtói között”, mert nem nézte jó szemmel a jó algériai–egyiptomi viszonyt, a jemeni háborúban történt egyiptomi intervenciót és Kairónak a kongói válságban játszott szerepét. Nasszer röviden felvázolta a vereség okait, kitért a gazdasági következményekre, a Szezei-csatorna lezárására, de még szóba hozott egy esetleges kelet-európai körutat is.³⁶ Koucký biztosította beszélgetőpartnerét, hogy Csehszlovákia mindenben Egyiptom mellett áll, mivel Prága továbbra sem mondott le a „harmadik világban lévő progresszív erők” támogatásáról. A delegáció vezetője a CSKP KB Elnökségének írt beszámolójában úgy összegezte a találkozói légkörét, hogy az egyiptomi elnök ugyan pesszimistának és fáradtnak tűnt, de „végig megmaradt a realitás talaján”.³⁷

Ennek ellenére, amikor a konkrét támogatásokra tértek volna rá, Nasszer kivonult a terepből, és Zakarija Moheiddín alelnökre hagyta a részletek megvitatását, aki abban reménykedett, hogy Prága tízmillió angol fontnyi gazdasági és legalább három millió font értékű katonai segítséget tud biztosítani Kairónak. Ezután a delegáció két részre szakadt: Koucký és társai Ali Szabri alelnökkel az országot vezető Arab Szocialista Unió (ASZU) működéséről, felépítéséről, bevezetett reformokról beszéltek, miközben Šmolldas vezérőrnagy és a csehszlovák tisztek az új vezérkarral tárgyaltak.³⁸ Az egyiptomiak elősorban MiG-21 vadászgépeket, L-29-es kiképzőgépeket, szállítógépeket és légvédelmi fegyvereket kértek. A benyújtott listával a csehszlovákok általánosságokban egyetértettek, de csak azzal a feltétellel, ha megnövelik az arab országba kiküldött katonai csehszlovák szakértők és hadmérnök számát, s az egyiptomiak immáron nagyobb mértékben fognak hallgatni a tanácsaikra, mint addig.³⁹

A pártvezetés viszonylag hamar beleegyezett az egyiptomi és a szíriai kérésekbe, sőt a CSKP KB Elnökségének 1967. augusztus 26-i ülésén további 45,7 millió korona értékű „speciális anyag” (kézfegyver, robbanószer, aknavető és tankelhárító ágyú) eladását hagyták

³⁵ NA, f. 1261/0/44., kr. 220., inv.č. 515., Černík Novotnému.

³⁶ Nasszert már 1955-ben meghívta a csehszlovák kormány, de az egyiptomi vezető nem utazott el sem Csehszlovákiába, sem pedig más „baráti országba”. Az egyiptomi elnök útjának elhalasztását később szinte állandóan felemlgették. A magyar diplomácia szintén meghívta Nasszert Magyarországra, és 1956 júliusára véglegesítették a programját. Nasszert Budapest díszpolgára címmel tüntették volna ki, és be kívánták jelenteni a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok nagyköveti szintre emelését.

³⁷ NA, f. 1261/0/44., kr. 93., inv.č. 142., Návštěva osobního zmocněnce prezidenta ČSSR V. Kouckého v SAR, 04.07.1967.

³⁸ A beszélgetés érdekessége, hogy először ekkor hangzott el, hogy az izraeli zavaróberendezéseknek és az elektronikus hadviselésnek mekkora szerepe volt abban, hogy a VSZ technológiát használó egyiptomi légvédelem tehetetlennek bizonyult. A Csehszlovák Néphadsereget igencsak nyugtalanította az a feltételezés, hogy hasonló technológia állhat a NATO rendelkezésére, így Egyiptom példájából kiindulva Csehszlovákia szintén tehetetlen lenne egy légitámadás-sorozat során. Ezért később utasították az StB-t, hogy gyűjtsön információkat az izraeli zavaróberendezésekről és elektronikus hadviselésről, s ezen a téren maradéktalanul működjön együtt a többi „baráti ország” titkosszolgálatával, elsősorban a keletnémet Stasival. Ennek a kooperációnak az eredményességéről nem sikerült forrást találni.

³⁹ NA, f. 1261/0/44., kr. 93., inv.č. 142., Návštěva osobního zmocněnce prezidenta ČSSR V. Kouckého v SAR, 04.07.1967.

jóvá.⁴⁰ Ugyanakkor ezek eljuttatása már korántsem zajlott gyorsan, mert csakhamar több szállítási és törlesztési probléma merült fel. Emiatt az arab országok igyekeztek nyomást gyakorolni a csehszlovák diplomáciára, hogy minél előbb teljesítse kéréseiket. Aszad 1967. október 9-én Csehszlovákiába utazott, hogy személyesen érdeklődjön a fegyverüzlet állásáról, illetve egyhetes ott-tartózkodása alatt hadiüzemeket és katonai bázisokat keresett fel. A felek kezdetben 350 darab Tatra 138-as teherautó leszállításáról írtak alá szerződést, majd ezt kiegészítették tankelhárító rakétákkal, T-54-es harckocsikkal és páncélozott (TOPAS, SKOT) csapatszállítókkal. A törlesztési feltételek meghatározásánál viszont már komoly ellentétek merültek fel: a szíriai delegáció kérdőre vonta a csehszlovákokat, amiért – állításuk szerint – Prága lényegesen több pénzt kért a fegyverekért, mint a többi kelet-európai ország. Erre a csehszlovák vezetés reakciója mindössze annyi volt, hogy a Szovjetunióval ellentétben Csehszlovákia nem tud 33 százalékos kedvezményt biztosítani. Végül, hogy ne veszítsék el teljesen a szírek bizalmát, a CSKP KB-ban rábólintottak egy 1,4 angol font nagyságú hitelkeretre, amelyet az arab ország szükség esetén további egymillióval kibővíthetett.⁴¹

Egyiptom esetében még inkább elhúzódott a folyamat. Prága megtagadta az MiG-21F-ek leszállítását, és inkább a Kremlre hagyta azok teljesítést. Ezután száz darab L-29 megvételeiről egyeztettek, de a csehszlovák fél leszögezte, hogy immáron nem fogadja el, ha az egyiptomiak csak gyapotban, rizsben és más nyersanyagban kívánnak fizetni. Helyette azt követelték, hogy az előző fegyvervásárlási szerződésektől eltérően – amikor 10–25 százalék volt a „keményvalutában” való törlesztés aránya – a kifizetés egyharmada vagy akár fele dollárban vagy angol fontban történjen. Ezt azonban az egyiptomi gazdaság állapota miatt Kairó nem fogadta el, így végül hetven darab Delfin eladásáról tudtak csak megállapodni.⁴²

A fegyverüzletek terén felmerülő szállítási gondok és a tárgyalások elhúzódása ellenére a CSKP számára már 1967 végén kifizetődőnek tűnt az arab országok melletti kiállítás: az nemcsak növekvő csehszlovák exportot, több gazdasági szerződést, nagyobb bevételt, szorosabb politikai kapcsolatokat hozott magával, hanem meglepő módon nagyobb befolyást engedett az egyiptomi, illetve szíriai civil, illetve katonai vezetésre. Az, hogy ennek az Izraellel való diplomáciai kapcsolat megszakítása volt az ára, a csehszlovák kommunista vezetők számára elfogadhatónak minősült, hiszen Csehszlovákia már évek óta alacsony szintű gazdasági és kulturális kapcsolatokat tartott fenn a zsidó állammal. Ugyanakkor a CSKP vezetőinek öröme hamarosan beárnyékolta, hogy az intenzívebb arab kapcsolatok és az izraeliekkel való viszony fagypontra való süllyedése korántsem maradt következmények nélkül – habár ezek a számukra igencsak kedvezőtlennek bizonyuló hatások elsődlegesen nem is a csehszlovák külpolitikát, hanem a belpolitikát és a társadalmat érintették.

Nem várt szimpátia

Annak ellenére, hogy Csehszlovákia a „győzedelmes februárként” elhíresült kommunista hatalomátvételt követően intenzív politikai, gazdasági és katonai segítséget nyújtott a frissen létrejött zsidó államnak,⁴³ az ötvenes években Prága és Tel-Aviv között igencsak nagy volt a

⁴⁰ Francev, Vladimír: *Československé zbraně ve světě: V míru i za války*. Praha, 2015. 152.

⁴¹ Adamec: *Czechoslovakia and Arms Deliveries to Syria 1955–1989*, 76.

⁴² Sieber–Zidek: *Československo a Blízký východ*, 78.

⁴³ Prága már 1947-től fegyvereladásról szóló tárgyalásokat folytatott a Palesztina területén tevékenykedő zsidó milíciákkal, mint például a Haganával (Védelemmel). Az első konkrét megállapodást 1948. január 14-én írtak alá a felek. Prága 1948 végéig vadászgépeket (Avia S-199), kézi fegyvereket, különböző tüzérségi tölteteket, ágyúkat és korábban birtokába került nyugati haditechnológiát (Spitfire) adott el Izraelnek. 1948-ban a teljes csehszlovák fegyverkivitel az Európán kívüli térségbe

feszültség. Ennek a fagyos viszonynak az oka leginkább a Rudolf Slánský pártfőtitkár és társai letartóztatásából fakadó antiszemita kampány volt, bár éppúgy hozzájárult az olyan izraeli állampolgárok bebörtönzése és a perben való felhasználása, mint Mordehai Oren (az izraeli kormánypárt, a Mapam képviselője és egy kibuc vezetője) és Simon Orenstein (aktivista és kereskedő).⁴⁴ A bilaterális kapcsolatoknak nem kedvezett az sem, amikor az Izrael Királysága nevű szélsőséges csoport támadást intézett a csehszlovák – és ezzel párhuzamosan a szovjet – diplomáciai képviselők ellen, megsebesítve az ott dolgozókat. Klement Gottwald 1953 elején bekövetkezett halálát követően ugyan némi javulásnak indult a két ország közötti viszony, de ez az olvasás nem tartott sokáig. Az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyverváltási szerződés, az arab országoknak nyújtott kiemelt támogatás és a szuezi válság – amelynek során a brit–francia–izraeli erők többnyire csehszlovák gyártmányú fegyvereket semmisítettek meg, és veszélybe sodortak 88 csehszlovák katonai szakértőt és tisztet – következtében a keleti blokk országai közül messze Csehszlovákia tartotta fenn a legalacsonyabb szintű politikai, kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat Izraellel. Még az 1961-ben lezajlott, világszerte nagy figyelmet kiváltó Eichmann-per során is alig került sor diplomáciai együttműködésre, s a csehszlovák sajtóban eléggé kritikusan szóltak a felelősségre vonás kérdéséről, ellenben a társadalomban igencsak megnőtt az érdeklődés a holokauszt, a zsidóság és Izrael iránt.

Ezekből az előzményekből kiindulva nem meglepő, hogy a csehszlovák párt- és államapparátusban a hatnapos háború kitörésekor hevesen reagáltak minden izraeli kérésre vagy hivatalos nyilatkozatra. Június 7-én például Lévi Eskól izraeli miniszterelnök a prágai izraeli követségen dolgozó ügyvivőn keresztül üzenetet küldött a köztársasági elnöknek és a kormányfőnek (Jozef Lenártnak), amelyben a Tiráni-szoros lezárását és Egyiptom mozgósítását nevezte meg a háború fő okának, s arra kérte a csehszlovák kormányt, hogy ítélje el az arab országok lépéseit, és támogassa az izraeli vezetést. A Černín-palota másnap küldött válaszában mereven elutasította az izraeli kéréseket, mivel szerintük „Izrael felelős a harcok kitöréséért”, és „meg kell állítani a törvénytelen agressziót” – erre már Tel-Aviv nem reagált.⁴⁵ Ezzel párhuzamosan a moszkvai tárgyalások alatt Novotný teljes mértékben egyetértett az Izraellel való diplomáciai kapcsolatok megszakítására vonatkozó szovjet javaslattal, és az elsők között jelentette be annak végrehajtását. Sőt, az első titkár a pár nappal később megtartott lidicei (!) rendezvényen – amelyen a huszonöt évvel korábbi mézszárlás több száz áldozatára emlékeztek – Izraelt egyenesen a náci Németországhoz hasonlította.⁴⁶ Június 15-én Jiří Skoumal ügyvivő azt az üzenetet kapta Prágából, hogy függeszsen fel mindenféle diplomáciai tevékenységet, és a személyzettel együtt azonnal térjen haza.⁴⁷ Az előző fejezetekben már látható volt, hogy a CSKP számára kezdetben semmiféle komolyabb diplomáciai, gazdasági és katonai hátránnyal nem járt az Izraellel való diplomáciai kapcsolatok megszakítása, miközben abban reménykedtek, hogy az arab országokban előbb-utóbb átvehetik a nyugatiak helyét.

---

huszonötmillió dollár volt, ebből tizenötmillió Izraelbe irányult. Még egy önkéntesekből álló katonai egységet, az ún. Gottwald-dandárt is felállítottak, akiket a Közel-Keletre küldtek volna harcolni.

⁴⁴ Orensteint tizenöt évre, Orent életfogytiglanra ítélték. Az izraeli diplomácia végül elérte, hogy Orent 1956 májusában szabadon engedjék. Októberben Orensteint Zápotocký elnöki amnesztiában részesítette.

⁴⁵ Brož: *Arabsko–izraelské války*, 229.

⁴⁶ Kalhousová, Irena: *Our Jews, Our Israel! Origins of the Foreign Policy of Poland, the Czech Republic, and Hungary Towards Israel*. London, 2019. 97.

⁴⁷ Sieber–Zidek: *Československo a Blízký východ*, 143–144.

Ugyanakkor ez a megállapítás a belpolitikai dimenzióban korántsem bizonyult igaznak, sőt akaratlanul is, de egy elég komoly dologra hívta fel a CSKP figyelmét. A titkosszolgálat és a pártvezetés körében megdöbbenést váltott ki, hogy dacára mind a Slánský-per idején folytatott antiszemita kampánynak, mind az alacsony szintű államközi kapcsolatoknak, a társadalom részéről több Izrael-párti megnyilvánulásra és ezzel egyetemben Prága közel-keleti politikájának bírálatára került sor. Még meglepőbbnek számított, hogy az ilyenfajta nézeteknek néha még a kommunista sajtóban is teret engedtek, ami éppúgy megdöbbsentette a CSKP ideológiai vezetőit, mint Prága arab szövetségeseit. Bořek Homola újságíró például *Rudé právo* augusztus 8-i számában eléggé kritikus megjegyzésekkel illetve az akkori szíriai kormányt, és bírálta Damaszkusznak az Izrael „létezését semmibe vevő” politikáját, amiért viszont a csehszlovák fővárosban lévő szíriai követség heves tiltakozását fejezte ki.⁴⁸ Ahogyan az StB egyre több hangulatjelentésben tért ki a jelenségre, kiemelve, hogy a lakosság nagy része Izrael-párti vagy legalábbis megértő álláspontot hangoztat, a legfelsőbb körök is foglalkozni kezdtek a témával. A vezető pártfunkcionáriusok a CSKP Elnökség június 17-i ülésén egyenesen elismerték, hogy a Közel-Keleten zajló fegyveres konfliktus „feltárta néhány gyengeségünket a közvélemény befolyásolása terén”. Miközben egyes lapok – élükön a *Literární noviny* (Irodalmi Újság) nevű magazinnal – Izraelt „békés, gazdaságilag sikeres, demokratikus és progresszív” államnak mutatták be, addig sem az EAK-nak, sem pedig Szíriának nem szenteltek pár sornál többet, alig téve említést az ott végbemenő „haladó szellemiségű” változásokról. Értelmiségiek és újságírók nem egy esetben megkérdőjelezték a hivatalos csehszlovák narratívát, miszerint valóban Izrael lenne az agresszor, vagy kizárólag csak Tel-Avivot terheli felelősség a hatnapos háború kirobbantásáért. Az elnökségi ülésen arra a konklúzióra jutottak, hogy az Izrael szerepét árnyaló megnyilatkozások ellen minden eszközzel fel kell lépni, mert majd annak örve alatt „szivárog be a nyugati propaganda”. Ezért utasították a CSKP ideológiai osztályát, hogy kiemelten foglalkozzanak a jelenséggel, ellensúlyozzák az Izrael-barát nézeteket, és ezen a terén szigorúan tartassák be a Černín-palota által szabott irányvonalat.⁴⁹

Csakhogy alig tíz nappal később kiderült, hogy ez már megkésett intézkedésnek bizonyult. Való igaz, hogy a Csehszlovák Írók Szövetségének IV. kongresszusa⁵⁰ (1967. június 27–29.) elsősorban amiatt vált ismertté, mert a szólásszabadságot követelő hangok (például Milan Kundera, Ludvík Vaculík) kemény kritikával illették a csehszlovák kommunista alkotmányt és a párt kultúrpolitikáját – az ott elhangzottak annyira feldühítették Jiří Hendrych kulturális titkárt, hogy látványosan otthagya kongresszust, és nem sokkal később betiltották a *Literární noviny*.⁵¹ Ugyanakkor a kultúrával, a párttal és az emberi jogi helyzettel kapcsolatos bírálatokon kívül szóba került a hatnapos háború is. Az írók többsége ugyanis egyetértett azzal a megállapítással, hogy ebben a fegyveres konfliktusban Izrael „jogosan lépett fel”, illetve a CSKP arabokat támogató politikája – különösen a „speciális anyagok” – jelentős mértékben hozzájárultak a térségben uralkodó feszült légkörhöz. Ennek az álláspontnak az egyik fő képviselője Pavel Kohout író volt. Elutasította az „Izrael mint agresszor” típusú vádakot, s kifejtette: a győztes háború ellenére a zsidó állam létét még mindig veszélyezteti az „arabok genocídiuma”. Sőt, a közel-keleti ország helyzetét egyenesen az 1938-as, a müncheni konferencia előtti Csehszlovákiáéhoz hasonlította. Arra a megállapításra jutott, hogy ha

⁴⁸ NA, f. 1261/0/44., kr. 220., inv.č. 514., Záznam, 15. 08. 1967.

⁴⁹ NA, f. 1261/0/11., sv. 37., a.j. 37., b. 28.

⁵⁰ Az első kongresszust 1949-ben, a másodikat 1956-ban, a harmadikat pedig 1963-ban tartották.

⁵¹ Ludvík Vaculík beszédét lásd: Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest, 2016. 312–316.

akkoriban úgy reagáltak volna, mint most az izraeliek, akkor nem került volna sor a német megszállásra.⁵² Rajta kívül a Nyugaton „Vörös Hemingwaynek” nevezett Ladislav Mňačko fogalmazott meg súlyos bírálatokat Prága közel-keleti politikájával szemben – már a háború előtt megjelent *Jak chutná moc/Ako chutí moc* (Hogyan ízlik a hatalom) című regényében foglalkozott a csehszlovák antiszemizmussal és cionizmus-ellenességgel. A Csehszlovák Írók Szövetségének IV. kongresszusát követő hetekben Mňačko zsidó felesége segítségével megszervezte Izraelbe való „alijázásukat”. Eredetileg azért utazott külföldre, hogy bemutassa az új regényét, de 1967 augusztusban már arról beszélt egy helyi izraeli lapnak, hogy nem fog hazatérni. „A Slánský-per még mindig olyanfajta szörnyűség maradt, amivel nem sikerült leszámolni” – tette hozzá az író, akit ezután megfosztottak a párttagságától és csehszlovák állampolgárságától.⁵³

A csehszlovák hatóságok nem tudták megakadályozni, hogy a lakosság egy része ne értesüljön az írókongresszuson elhangzottakról – köztük a hatnapos háború körüli vitákról. Ahogyan 1968 elejétől egyre inkább „tavaszodott” Csehszlovákiában, és enyhült a sajtócenzára az országban, úgy foglalkoztak egyre többször közel-keleti kérdésekkel, főleg Izraellel. A zsidó vallási és civil szervezetek vezetőinek nyilatkozatai egyre gyakrabban kaptak helyet az újságokban, miközben a véleményrovatokban filoszemita nézetek csaptak össze antiszemita véleményekkel. Ez utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az „anonim antiszemita támadások” mögött gyakran az StB és a CSKP ortodox szárnya állt, mert így akarták befejeztíteni a szabad véleménynyilvánítást, azt az érzetet keltve, hogy a prágai tavaszként elhíresült folyamat csak a „fasiszta és antiszemita” nézeteknek biztosít táptalajt. Sőt egyes történészi vélemények szerint az Izraelről és zsidókról szóló elmérgesedő sajtóvita (is) közrejátszott abban, hogy Ludvík Vaculík megírja a „*Kétezer szó*” című, híressé vált cikkét.⁵⁴

Az Izraellel való viszony rendezésének nemcsak az értelmiség körében akadtak pártfogói. A CSKP reformszárnya egy idő után a külpolitikai programjába emelte az Európán kívüli országokkal való kapcsolatok átalakítását: ez egyrészt a korábbi, többnyire Kreml-barát vagy közeli (főleg az arab nacionalista és latin-amerikai) államok háttérbe szorítását, másrészt pedig a Nyugat-barát kormányokkal való viszony javítását jelentette. Bár arról még mindig vita folyik a cseh és a szlovák historiográfiában, hogy a prágai tavasz alatti csehszlovák vezetés valóban tervezte-e a kapcsolatok újrafelvételét Tel-Avivval, de az kétségtelen, hogy ennek az elképzelésnek akadtak komoly támogatói – különösen Jiří Hájek külügyminiszter személyében, aki pártfogásába vette különböző zsidó rendezvények megszervezését. Neki és társainak jelentős szerepe volt abban, hogy 1968 elejétől a hatóságok nem léptek fel az Izrael-párti megmozdulások és vélemények ellen, legtöbbször hallgatólagosan engedélyezve még az ezzel kapcsolatos felvonulásokat is. Május 1-jén például *Nechte Israel žít* (Hagyjátok Izraelt élni) feliratokkal, menórát és Dávid-csillagot ábrázoló táblákkal vonultak fel a főváros utcáin. A Károly Egyetem diákjai több mint tizenháromezer aláírást gyűjtöttek össze azért, hogy a kelet-európai ország újra felvegye a diplomáciai kapcsolatokat a zsidó állammal. Hájek beleegyezett abba is, hogy az Állami Zsidó Múzeum április 29-én – több évnyi szünet után – kiállítást rendezzen a Maiselova utcában. Hozzájárult ahhoz is, hogy a zsidók Bohémiában való letelepedésének 1000. és a prágai zsinagóga felépítésének 750. évfordulója

---

⁵² Wein: *A History of Czechs and Jews*, 171.

⁵³ Sieber–Zidek: *Československo a Blízký východ*, 144. Bár Mňačko a prágai tavasz alatt visszatért Csehszlovákiába, augusztus 28-án Ausztriába menekült, és egészen a rendszerváltásig ott élt.

⁵⁴ Rothkirchen: *The Jews of Bohemia and Moravia*, 290.; *A 2000 szó* című felhívást legfontosabb részleteit közli Bencsik: *Csehszlovákia története dokumentumokban*, 329–333.

alkalmából országos rendezvénysorozatot tarthassanak egész Csehszlovákiában (ezt az eseményt 1966 óta többször is elhalasztották).⁵⁵

Csakhogy ezekre a rendezvényekre már nem került sor. Legalábbis 1968-ban nem, hanem csak 1969 júliusában, de akkor is csupán „helyi és vallásos jellegű” ünnepségként, amely így kevés állami támogatást és sajtópublicitást kapott. Ekkorra ugyanis Prága visszatért az Izraellel kapcsolatos korábbi politikához, sőt a szocialista országok között messze a legelleneségesebben viszonyult mind a zsidósághoz, mind Izraelhez. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan úgy tűnt, hogy a korábban nagyon intenzívnek tartott arab–csehszlovák kapcsolatokat sem sikerül a prágai tavasz előtti szintre visszaemelni, a hatnapos háború után szerzett politikai, katonai és gazdasági nyereség tisztavirág-életűnek bizonyult.

Konklúzió: az aranykorszak vége

A Varsói Szerződés öt tagállamának 1968. augusztus 20-án kezdődő katonai hadművelete, a prágai tavasz eltiprása, a reformkommunistákkal való politikai leszámolás és Gustáv Husák, az 1969 tavaszán hatalomra kerülő első titkár „normalizációja”⁵⁶ következtében a harmadik világ fontossága jelentősen csökkent a Černín-palotában. Ez különösen igaz volt az arab országokra, amelyekkel már a prágai tavasz alatt igencsak megromlott Csehszlovákia viszonya. Egy szíriai diplomata 1968 júliusában kelt üzenete szerint „nemcsak a szíriai kormány, hanem a legtöbb arab ország vezetői úgy hiszik, hogy a csehszlovák külpolitika meg fog változni, s az arab országokkal fenntartott kapcsolatokban lehülés várható”.⁵⁷ Szintén abban a hónapban a Szíriai Kommunista Párt vezetésével hét további arab kommunista párt közös levelet küldött a CSKP-nak, amelyben figyelmeztették Alexander Dubčeket és a teljes vezetést, hogy térjenek vissza a régi (Novotný-féle) irányvonalhoz, és több kérdésben nyíltan a Kreml mellé álltak.⁵⁸ Ebben az időben Prágával kötött gazdasági szerződéseket bontottak fel, Csehszlovákia kereskedelmi forgalma a térség államaival csökkenni kezdett, valamint egyre több harmadik világban dolgozó szakembert és katonai tanácsadót rendeltek/küldtek haza, félbeszakítva a munkájukat.

Nem meglepő tehát, hogy az arab nacionalista államok nyíltan nem kritizálták a Varsói Szerződés invázióját – bár nem mindenhol fogadták bírálattal –, és abban reménykedtek, hogy Dubček bukásával ismét visszatérhet az 1955 és 1968 közötti szoros együttműködés. Ez azonban egyáltalán nem következett be, aminek okai nem kizárólag a csehszlovákiai diplomáciában és politikában végbemenő tisztogatásokban keresendő, hanem az arab világban lezajlott változásokban is. 1970. szeptember 28-án Nasszer meghalt, és megindult a hatalmi harc az EAK vezetéséért. Néhány héttel később pedig Szíriában Háfez el-Aszad egy vértelen puccs során megszerezte a hatalmat, és leszámolt a Baasz Párt radikálisan baloldali, szovjetbarát szárnyával, aminek következtében a szocialista országokkal fenntartott kapcsolatokban rövid, két–három éves visszaesés következett be. Csehszlovákiának a belpolitikai „nyugalomra” és a keleti blokkal való viszony rendezésére fókuszáló „normalizációja” folytán sokkal nehezebben ment az új arab elitekkel való együttműködés, mint a többi szocialista országnak. A prágai tavaszt követő években a korábbi politikai és gazdasági kapcsolatok intenzitása visszaesett, és a csehszlovák vezetés sok tekintetben mereven a Kreml által

⁵⁵ Kalhousová: *Our Jews, Our Israel*, 98.; Rothkirchen: *The Jews of Bohemia and Moravia*, 290.

⁵⁶ Az 1969 és 1989 közötti időszak megnevezése, amely a prágai tavasz által elindított folyamatok megállítását, majd a korábbi időszak elnyomó politikájához való visszatérést jelentette.

⁵⁷ NA, f. 1261/0/11., sv. 77., a.j. 106., b. 16.

⁵⁸ Sieber–Zidek: *Československo a Blízký východ*, 281.

megszabott irányvonalhoz igazodott. Közben a hatnapos háború után az olyan „baráti országok”, mint Bulgária, Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság fokozatosan átvették a csehszlovákok addigi vezető szerepét. A hetvenes évek elejéig Prága csak a „speciális anyagok” eladása terén tudott komoly sikereket felmutatni. 1967 és 1971 között a Csehszlovákia által leszállított „speciális anyagok” értéke meghaladta a hárommilliárd dollárt: Egyiptom harminc darab MiG-21F-t, hetven darab L-29-est, 810 darab TOPAS csapatszállítót, 310 darab T-55 közepes harckocsit, száz SD-100 önjáró löveget; Szíria pedig százhatvan darab T-54AR és T-34/85 harckocsit vásárolt (sokkal kedvezményesebb áron) a kelet-európai országtól.⁵⁹

Amíg a Husák-féle kommunista vezetés kezdetben inkább közönyösen viszonyult az arab országokhoz, addig a zsidósághoz és Izraelhez még a többi VSZ-tagnál is ellenségesebben, már-már a Slánský-per időszakát felülmúló ellenszenvvel viseltetett. 1970 decemberében a Központi Bizottság olyan határozatot fogadott el, amelyben a prágai tavasz alatti, a „csehszlovákiai szocializmus elleni támadásért” felelősként a „cionizmus talajáról érkező támadókat” is megneveztek, mint például Goldstücker professzort (az 1963-as Kafka-rendezvény szervezője), František Kriegelt (az egyetlen, aki 1968 augusztusában nem írta alá a VSZ katonai intervencióját „szentesítő” moszkvai jegyzőkönyvet) vagy Arnošt Lustig író (akit a „cseh Kertész Imrének” neveznek).⁶⁰ Évekig egyetlen izraeli állampolgárnak sem adtak beutazási vízumot, és rendkívül nehézé vált a csehszlovák zsidóknak alijázni – a prágai tavasz után mindösszesen hatezren hagyták el a kelet-európai országot. Sőt, az StB kémelhárító és Külső Ellenség Elleni Harc Főcsoportfőnöksége működtetett egy olyan részleget, amely csak a Csehszlovákiában élő zsidókkal és cionizmussal foglalkozott, amelynek több nagyvárosban (Brno, Ostrava, Plzeň) saját irodája és több tucatnyi alkalmazottja volt. Ők zsidók ellen irányuló külön operatív műveleteket hajtottak végre: a legnagyobb ezek közül a Pók (*Pavouk*) fedőnevet kapta, melynek során minden olyan csehszlovák állampolgárt regisztráltak, akinek legalább az egyik szülője zsidó volt – és többségüket, akik még bármiféle kapcsolatot tartottak fenn izraeli rokonaikkal és/vagy a zsidó szervezetekkel, rendszeres megfigyelés alá helyeztek.⁶¹ Ahogyan azt Wein a monográfiájában megjegyezte: „...két évtizeden át úgy tűnt, hogy a cseh–zsidó vagy a cseh–izraeli barátságot cserben hagyták, felfüggesztették vagy elfelejtették.”⁶²

Valóban kimutatható összefüggés a hatnapos háború és a prágai tavasz között? Illetve majd néhány hónappal később *vice versa*: a prágai tavasz és annak leverése meghatározta Csehszlovákia közel-keleti politikáját? A szerző mindkét kérdésre igennel válaszol. Az 1967-ben lezajlott fegyveres konfliktusra adott csehszlovák reakciók (több fegyverszállítmány a közel-keleti térségbe, az Izraellel való kapcsolatok megszakítása stb.) nemcsak aktivizálták a rendszeren belüli ellenzékét, hanem komoly belső támadási felületet biztosítottak a CSKP ellen, amit az értelmiségiek éppúgy felhasználtak a bírálatokra, mint maguk a reformkommunisták. A hatnapos háborút követő csehszlovák lépések rámutattak arra is, hogy a vezetésben mennyire félreprognosztizálták az Izraellel való diplomáciai kapcsolatok megszakításából fakadó közép- vagy hosszú távú következményeket – különösen, hogy az miképp üthet vissza magára a társadalomra és a belpolitikára. A prágai tavasz után Csehszlovákiának nemhogy nem sikerült visszatérnie a hatnapos háború alatt szőtt álmához, miszerint a korábbi

⁵⁹ Francev: *Československé zbraně ve světě*, 153.; Vyhlídal: *Činnost československých instruktorů*, 71.

⁶⁰ Kalhousová: *Our Jews, Our Israel*, 99.

⁶¹ Bővebben lásd: Koutek, Ondřej: *Útvar StB pro boj proti sionismu*. Paměť a dějiny, roč. 11. (2017) č.1. 64–74.

⁶² Wein: *A History of Czechs and Jews*, 173.

„aranykorszakot” felülmúló kapcsolatokat fog kiépíteni a közel-keleti térséggel, hanem épp az ellenkezője történt – hosszú évekre komoly visszaesést volt kénytelen elkönyvelni.

LUKÁCS KRAJCSÍR

The End of a “Golden Age” – The Consequences of the Six-Day War on Czechoslovakia and Prague’s Third World Policy

Just prior to the so-called Six-Day War, delegations from Egypt and Syria hurried to the Eastern bloc states to acquire more intensive diplomatic support, humanitarian help and arms supplies. One of the main destinations was Czechoslovakia which between 1955 and 1968 was one of the main supporters not just for the Arab States but even for most of the Third World countries and national liberation movements. So, it was no surprise that the Communist leadership did not hesitate when they had to choose after the armed conflict: the defeated Arab states (Egypt, Syria) or victorious Israel? Despite the fact that Czechoslovakia played a key role in the first Arab–Israeli War (supporting the Israeli militias and army with weapons), from the early fifties to the mid-sixties, the relations between Israel and Czechoslovakia remained very cold. So first, it seemed that the suspension of diplomatic ties would not have any longstanding consequences on Prague’s Middle East-policy nor the country itself. However, before and during the Prague Spring, there were shown displays of public sympathy for Israel – not just from the intelligentsia, but from the members of the so-called Communist reform movement alike. Although there were some signs of warming up the former Czechoslovak–Israeli relations, the invasion of the Warsaw Pact and Gustáv Husák’s “normalization” ruined such hopes. Moreover, after 1968 the Czechoslovak leadership attempted to return to the “golden age”, but due to the purge in the country and some changes in the Middle East, this remained an unfulfilled dream.